

Daiktavardžio kirčiuočių dažnumas

1. ĮVADINĖS PASTABOS

1.1. Statistiniai kirčiavimo paradigmų (arba kirčiuočių, akcentinių paradigmų) produktyvumo duomenys labai svarbūs norint išsiaiškinti kirčiavimo kitimo tendencijas ir nustatyti vartojimo normas.

Lietuvių kalbos kirčiuočių dažnumas jau šiek tiek tyrinėtas. Pirmiausia čia minėtinas B. Stundžios (1984) dviskiemenių daiktavardžių tyrimas ir V. Žilinskienės (1985) publicistikos tekstuose vartojamų daiktavardžių ir būdvardžių kirčiavimo analizė bei kirčiuočių statistika, pateikta jos sudarytame Atgaliniame dabartinės lietuvių kalbos žodyne (1995). Iš jų darbų ryškėja tam tikri kirčiavimo dėsningumai. B. Stundžia (1984 : 89) nustatė tokius lietuvių kalboje esančių dviskiemenių kirčiavimo atžvilgiu nesvyruojančių daiktavardžių akcentinių paradigmų (a.p.) santykius: 3 a.p. : 2 a.p. : 1 a.p. : 4 a.p. = 1 : 3 : 4 : 8. Tie santykiai labai pasikeičia, kai pridedami ir daugiaskiemeniai žodžiai: plg. V. Žilinskienės duomenis iš Atgalinio dabartinės lietuvių kalbos žodyno (1995 : 884) : 4 a.p. : 3 a.p. : 2 a.p. : 1 a.p. = 1 : 2 : 11 : 15.

Tokia situacija yra žodyne. Tačiau vieni žodžiai vartojami dažniau, kiti rečiau, todėl reali vartoseną gali pakoreguoti pagal žodynus nustatytus kirčiuočių santykius. V. Žilinskienės (1985 : 83-90) tyrimas rodo, kad publicistikos tekstuose daugiausia yra 1 kirčiuotės, šiek tiek mažiau 2 kirčiuotės, o galūninio kirčiavimo (t.y. 3 ir 4 kirčiuočių) daiktavardžiai su-

daro tik ketvirtadalį visų daiktavardžių.

Šiuo darbu norėta pasižiūrėti, kokie daiktavardžio kirčiavimo paradigmų santykiai įvairesnio stiliaus tekstuose, ar priklauso kirčiuočių dažnumas nuo žodžio skiemenų skaičiaus.

1.2.1. Lietuvių kalbos daiktavardžių kirčiuočių produktyvumas buvo tirtas pagal nekaitomų ir kaitomų žodžių formų dažninį sąrašą (toliau – sąrašas), sudarytą Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centre¹. Sąrašas (jo yra tik kompiuterinis variantas) perkeltas į elektroninę skaičiuoklę MS EXSEL 2000. Joje buvo pažymimos daiktavardžių kirčiuotės, atlikti skaičiavimai ir nubraižyti grafikai.

Šis sąrašas pasirinktas dėl dviejų priežasčių: pirmiausia autorei buvo prieinamiausias būtent jo kompiuterinis variantas². Antra, jis tinka ir tolesnei lietuvių kalbos statistinės struktūros analizei: ketinama sudaryti atskirų Kompiuterinės lingvistikos centro tekstyno dalių (pavyzdžiui, grožinės literatūros) dažninį žodyną ir juos lyginti.

1.2.2. Tyrimui pasirinkta 20 000 dažniausiai vartojamų (jų dažnumas kinta nuo 216773 iki 130) daiktavardžių formų³. Analizuojamoji dalis sudaro beveik 4% visų minėtame sąrašė esančių žodžių formų. Žinoma, tai nėra didelė dalis. Tačiau vartojimo dažnumo atžvilgiu nėra mažai: išanalizuota beveik trečdalis visų pavartojimo atvejų (16 767 103 iš 60 mln.). Pasakui žiūrėta, kaip kinta kirčiuočių dažnumas kas 1000 žodžių formų.

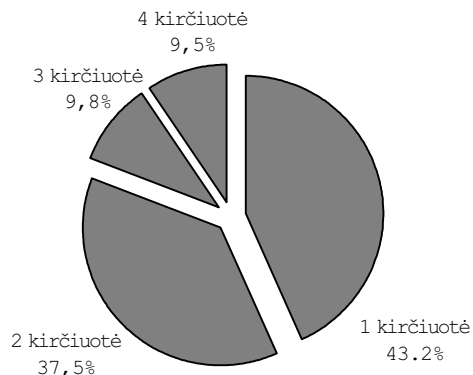
Nustatant kirčiuotes vadovautasi Dabartinės lietuvių kalbos žodynu (1993), Lietuvių vardų kilmės žodynu (Kuzavinis, Savukynas 1994), Vietovardžių kirčiavimo žodynu (1994). Pavardžių kirčiavimas turi tam tikrą specifiką: daugelio jų daugiskaita kirčiuojama ketvirtąja kirčiuote (ir kalbant apie tos pačios pavardės šeimas, ir apie vieną šeimą), nors vienaskaita yra 1 ar 2 kirčiuotės, pvz.: *Jonitis*: *Jonaičia*, *Stankuvičius*: *Stankevičia*, *Viršytis*: *Viršučia*. Dėl to nenurodomos kirčiuotės Lietuvių pavardžių žodyne (1985–1989). Pavardžių tiriamojoje medžiagoje nėra labai daug (269, pagal pavartojimo dažnumą jos sudaro tik 0,7% visų tirtų atvejų), ir jos (kaip ir kiti asmenvardžiai ir vietovardžiai, kurių rasta 1 653 skirtingos formos, arba 9,5% visų tirtų pavartojimo atvejų) neatmestos. Jeigu pavardė pavartota vienaskaita, tai vienaskaitos kirčiuotė ir nurodoma; jei daugiskaita (tokių buvo labai mažai), tai nurodoma 4 kirčiuotė.

Teko atmesti 260 homografų, kurie sudarytų 1,8% visų tirtų daiktavardžio pavartojimo atvejų. Darbo tikslas ir specifiška lėmė siauresnį nei leksikologų poziciją į homonimus: atsisakyta ne visų homonimų, o tik tų, kurių kirčiuotė skiriasi, arba yra skirtingos kalbos dalys. Pavyzdžiui, *alyv* „skystas tepalas“ ir *alyv* „dekoratyvinis krūmas“ arba *kvot* „pirminis, neatidėliotinas tardymas“ ir *kvot* „nustatyta dalis, kiekis, norma“, pirmieji laikomi 2 kirčiuotės, antrieji 4 kirčiuotės daiktavardžiais ir neatsižvelgiama į jų konkrečią reikšmę, o tokių žodžių, kaip *stiklinė* [daikt.] „geriamasis stiklinis indas“ ir *stiklinė* [būdv.] „iš stiklo“; *maiša* [daikt. vyr. g. dgs. vard.] ir *maiša* [veiksm. es. l. vns. 2 asm.] ir *vėpas* [vyr. g. vns. vard.] ir *vėpas* [mot. g. dgs. gal.]; *min* „sprogstamasis užtaisas; veido išraiška“ ir *min* [veiksm. es. l. 3 as.] ir kt., reikšmė tikrintina tekstyne. Tačiau dėl labai didelės apimties (reikėtų peržiūrėti beveik 310 tūkst. pavartojimo atvejų) kol kas to nedaryta.

Kita problema yra kirčiavimo variantai. Jų šioje sarašo dalyje rastos 154 žodžių formos (1,4% visų analizuotų pavartojimo atvejų). Šios formos išrinktos atskirai, vėliau pridėtos iš pradžių prietų kirčiuočių, kurios nurodytos Dabartinės lietuvių kalbos žodyne (1993) pirmosios, vėliau prie antrojo varianto.

2. REZULTATŲ APTARIMAS

2.1.1. Tyrimo rezultatai rodo (žr. 1 pav.), kad lietuvių kalboje dažniausiai vartojami 1 kirčiuotės žodžiai (43,2%), kiek rečiau 2 kirčiuotės (37,5%), o 3 ir 4 kirčiuočių žodžiai gana reti (3 – 9,8%; 4 – 9,5%). Galima apibendrintai nurodyti tokius lietuvių kalbos daiktavardžių akcentinių paradigų santykius: 4 a.p. : 3 a.p. : 2 a.p. : 1 a.p. = 1 : 1 : 4 : 5.

1 paveikslas. Daiktavardžio kirčiuočių santykiai

Akivaizdžiai matyti, kad vyrauja šakninis (1 ir 2 kirčiuotės) daiktavardžių kirčiavimas (žr. lent.): jų yra 4 kartus daugiau negu galūninio kirčiavimo (3 ir 4 kirčiuočių) daiktavardžių. Toks šių kirčiavimo tipų skirtumas statistiškai reikšmingas, nes $u = 2,34 > 1,96^4$, o pasikliaujamieji intervalai labai nutolę. Panašius rezultatus gavo ir V. Žilinskienė, tyrusi lietuvių publicistikos tekstus (1985 : 83). Šakninis kirčiavimas dominuoja ne tik vartosenoje, šio tipo daiktavardžių lie-

tuvių kalboje beveik 9 kartus daugiau negu galūninio: plg. Žilinskienės pateiktus duomenis Atgaliniame dabartinės lietuvių kalbos žodyne (1995 : 884).

2.1.2. Lietuvių kalboje tarptautiniai daiktavardžiai paprastai esti 1 arba 2 kirčiuotės. Todėl buvo pravartu pasižiūrėti, koks tarptautinių ir lietuviškų daiktavardžių (prie pastarųjų priskiriami ir senieji skoliniai) santykis – gal dažnas tarptautinių žodžių vartojimas lemia šakninio kirčiavimo dominavimą. Tarptautiniai daiktavardžiai⁵ sudaro beveik ketvirtadalį visų analizuotų daiktavardžių formų, arba 22% visų tirtų pavartojimo atvejų. Žinoma, čia akivaizdžiai vyrauja 1 ir 2 kirčiuotės (plg. tarptautinių daiktavardžių kirčiuočių dažnumo santykius: 3 a.p. : 4 a.p. : 2 a.p. : 1 a.p. = 1 (0,5%) : 2 (1%) : 93 (46,5%) : 104 (51,9%). Jeigu atmestume tarptautinius žodžius, tai lietuviškų daiktavardžių (ir senų skolinių) kirčiavimo paradigmų santykiai būtų tokie: 3 a.p. : 4 a.p. : 2 a.p. : 1 a.p. = 1 (16,4%) : 1 (19,4%) : 2 (26,9%) : 2 (37,2%). Vis tiek lietuvių kalboje dominuotų šakninio kirčiavimo daiktavardžiai: jie beveik 2 kartus dažnesni už galūninio.

2.1.3. Kirčiavimo atžvilgiu svyruojantys daiktavardžiai „sušvelnina“ šakninio ir galūninio kirčiavimo santykius: 3 a.p. : 4 a.p. : 2 a.p. : 1 a.p. = 1 : 1 : 2 : 3⁶. Tokie santykiai visai nepriklauso nuo to, kaip

1 lentelė

Daiktavardžio kirčiavimo paradigmų produktyvumas

(x – aritmetinis vidurkis, s – standartinis nuokrypis, ÷ – 95% pasikliaujamasis intervalas)⁷

Kirčiuotės ir kirčiavimo tipai	x ± s (%)	÷ (%)
1 kirčiuotė	43,2 ± 2,3	42,2 ÷ 44,2
2 kirčiuotė	37,5 ± 4,5	35,4 ÷ 39,6
Šakninis kirčiavimas	80,7 ± 5,6	77,6 ÷ 83,0
3 kirčiuotė	9,8 ± 2,2	8,7 ÷ 10,8
4 kirčiuotė	9,5 ± 3,7	7,8 ÷ 11,3
Galūninis kirčiavimas	19,3 ± 5,6	17,0 ÷ 22,4

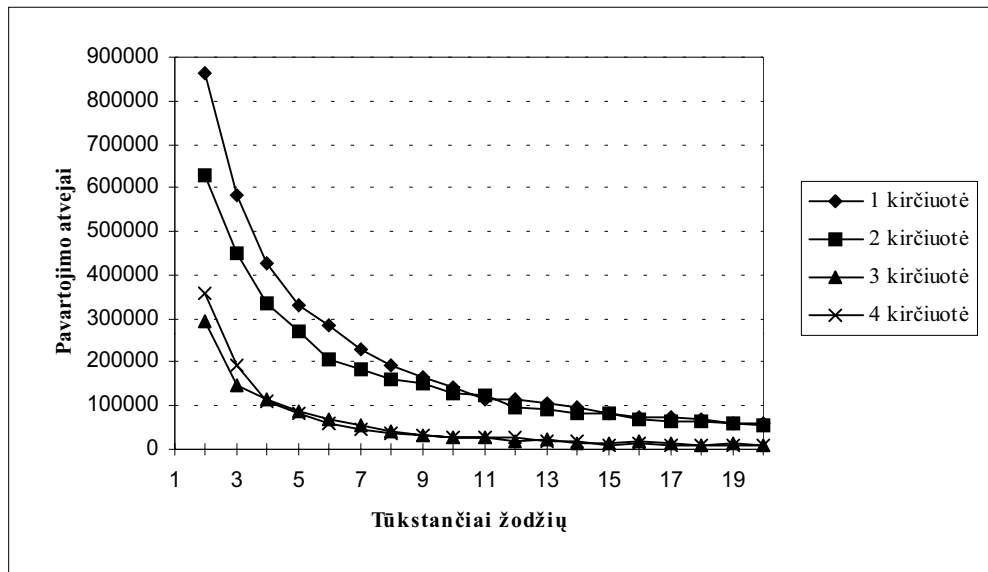
skaičiuosim kirčiavimo variantus: atskirų kirčiuočių dažnumas tada vis tiek mažai tepakinta. Plg. rezultatus, kai priskaičiuojama: a) prie pirmojo varianto: 1 a.p. – 40,7%; 2 a.p. – 31,1%; 3 a.p. – 13,0%; 4 a.p. – 15,2%; b) prie antrojo varianto: 1 a.p. – 40,6%; 2 a.p. – 31,3%; 3 a.p. – 13,1%; 4 a.p. – 15,0%; c) prie abiejų: 1 a.p. – 40,1%; 2 a.p. – 31,1%; 3 a.p. – 13,4%; 4 a.p. – 15,5%.

Reali vartoseną ne visus akcentinius variantus vienodai palaiko: vieni išsigali, kiti primirštami, lieka tik žodynuose. Todėl kirčiavimo variantų vartojimo tendencijas dar reikėtų gerai paanalizuoti. Dėl to toliau darbe jie kol kas nepriskaičiuojami.

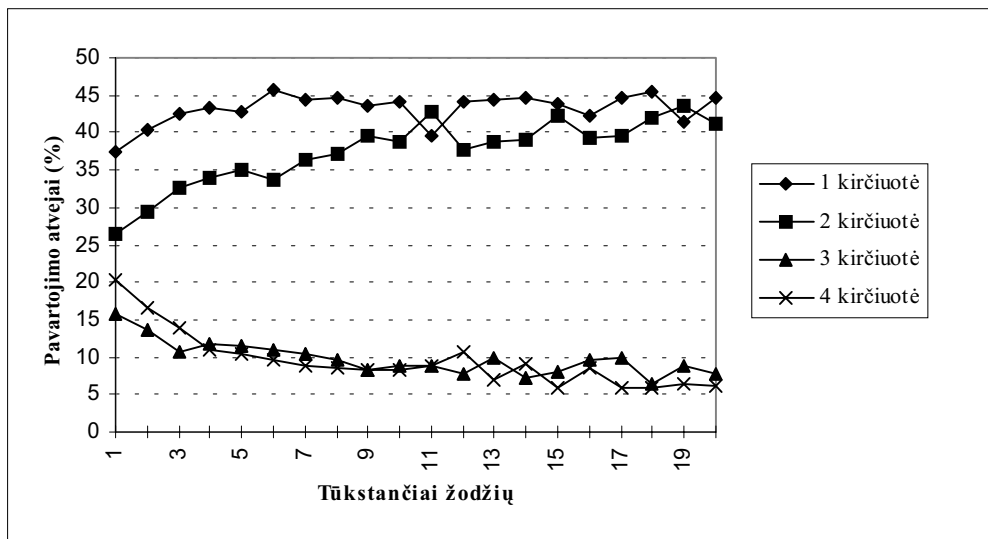
2.2. Daiktavardžio akcentinių paradigmų pasiskirstymas nėra vienodas: jis šiek tiek priklauso nuo žodžių vartojimo dažnumo. 2 paveiksle, sudarytame pagal pavartojimų skaičių, ryškėja trys preliminarios tirtų daiktavardžių kirčiuočių dažnumo kitimo zonos. Pirmoji zona (pirmieji 4 tūkst. žodžių) apima daiktavardžius, kurie pavartoti vidutiniškai po 2 941 kartus. Dažnumas šioje zonoje labai greitai mažėja (nuo 216 773 iki 881). Akivaizdžiai dominuoja 1 kirčiuotės daiktavardžiai. Galūninio kirčiavimo daiktavardžių (ypač 3 kirčiuotės) čia yra gerokai mažiau.

Antroje zonoje (5–10 tūkst. žodžių) žodžiai vartojami vidutiniškai po 507 kartus (dažnumas kinta jau ne taip greitai: nuo 881 iki 360). Čia vis dar daugiausia yra 1 kirčiuotės daiktavardžių, o 3 ir 4 kirčiuočių daiktavardžių vartojama apytlygiai.

Toliau (11–20 tūkst. žodžių) daiktavardžių vartojimo dažnumas mažėja palengva (šios zonos žodžiai pavartoti vidutiniškai po 196 kartus). Čia 1 ir 2 kirčiuočių bei 3 ir 4 kirčiuočių kreivės beveik susilieja. Taigi galima išvelgti skirtumus tik tarp šakninio ir galūninio kirčiavimo tipų, o ne tarp atskirų kirčiuočių.

2 paveikslas. Kirčiuočių produktyvumo priklausymas nuo daiktavardžių vartojimo dažnumo⁸

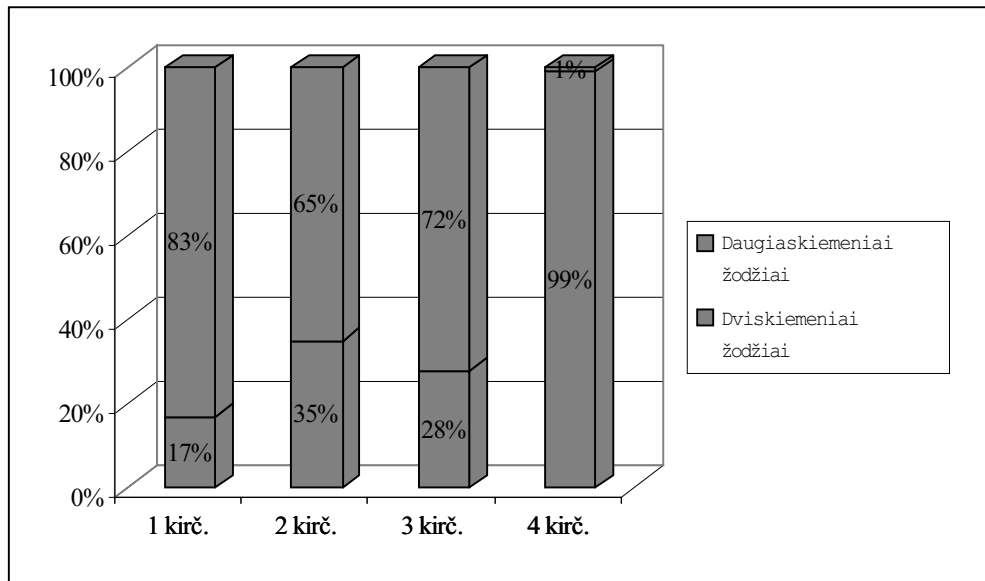

3 paveikslas. Kirčiuočių dažnumo santykių kitimas

Panašias zonas galima išžiūrėti ir 3 paveiksle, kur grafikas sudarytas pagal kirčiavimo paradigų santykius. Didelio dažnumo zonoje (pirmuosiuose 4 tūkstančiuose) akivaizdžiai matyti, kaip labai greitai didėja 1 ir 2 kirčiuočių daiktavardžių procentas, o 3 ir 4 kirčiuočių

proporcingai mažėja. Nuo 4 tūkstančio iki 10 daugėja 2 kirčiuotės daiktavardžių, 3 ir 4 šiek tiek mažėja. Toliau akcentinių paradigų santykiai beveik nekinta.

2.3. Jau užsiminta, kad kirčiuočių santykiai gali priklausyti nuo žodžio skiepmenų skaičiaus. Šio tyrimo rezultatai tai

4 paveikslas. Kirčiuočių produktyvumo priklausymas nuo skiemenų skaičiaus

patvirtina. Gauti tokie dviskiemenių daiktavardžių (jie sudaro 36,6% visų tirtų daiktavardžių) akcentinių paradigų santykiai: 3 a.p. : 1 a.p. : 4 a.p. : 2 a.p. = 1 (7%) : 3 (20%) : 7 (35%) : 8 (38%). Daugiaskiemenių žodžių kirčiuočių santykiai kitokie: 4 a.p. : 3 a.p. : 2 a.p. : 1 a.p. = 1 (0,2%) : 74 (14,8%) : 159 (31,8%) : 267 (53,2%). Dviskiemenių žodžių grupėje dažnesni (tiesa, statistiškai nereikšmingai, nes $u = 0,89 < 1,96$) tvirtagalę šaknį turintys daiktavardžiai. Daugiaskiemeniai žodžiai dažniausiai (net 85%) esti 1, rečiau 2 kirčiuotės. Kaip ir tikėtasi, daugiaskiemeniams žodžiams nebūdinga 4 kirčiuotė (žr. 4 pav.).

Tokiems daugiaskiemenių daiktavardžių akcentinių paradigų santykiams įtakos iš dalies turėjo ir tarptautiniai žodžiai: beveik 30% visų daugiaskiemenių šakninio kirčiavimo daiktavardžių yra tarptautiniai žodžiai.

Iš kirčiuočių priklausymo nuo skiemenų skaičiaus analizės matyti, kad net trys ketvirtadaliai (74%) stiprųjį kamie-

ną turinčių daiktavardžių yra daugiaskiemeniai, o silpnąjį kamieno daiktavardžiai dažniau (64%) esti dviskiemeniai.

3. IŠVADOS

Dažniausiai vartojamų daiktavardžių kirčiavimo analizė leidžia daryti tokias išvadas:

1. Lietuvių kalboje dažniausi yra 1 kirčiuotės daiktavardžiai, šiek tiek retesni 2 kirčiuotės. Tik penktadalis tirtų žodžių yra 3 ir 4 kirčiuočių. Akivaizdžiai dominuoja šakninio kirčiavimo arba stiprųjį kamieną turintys daiktavardžiai.

2. Dviskiemeniai daiktavardžiai dažniausiai yra 4, šiek tiek rečiau 2 kirčiuotės. Vadinasi, dažniau vartojami tvirtagalę šaknį turintys dviskiemeniai daiktavardžiai. Iš daugiaskiemenių daiktavardžių dažniausiai vartojami 1, rečiau 2 kirčiuotės žodžiai, labai mažai rasta 4 kirčiuotės daiktavardžių.

NUORODOS

- ¹ Sarašas parengtas pagal M. Scotto (1996) metodiką. Jo pagrindas – VDU tekstynas. Apie tekstyno sandarą žr. internete <http://www.donelaitis.lt>. Analizuojamas sarašas sudarytas ne pagal antraštinių žodžių, bet žodžių formų dažnį. Dėl to ne antraštiniai daiktavardžiai, o jų formos skaičiuotos šiame darbe. Todėl terminas *daiktavardžio forma* straipsnyje taip dažnai vartojamas.
- ² Autorė nuoširdžiai dėkoja Kompiuterinės lingvistikos centro darbuotojams, maloniai leidusiems naudotis jų sudarytu sarašu.
- ³ Iš viso reikėjo peržiūrėti beveik 38 tūkst. žodžių. Daiktavardžiai tiriamojame saraše dalyje sudaro šiek tiek daugiau nei pusę (53%) visų žodžių. Šie duomenys skiriasi nuo L. Grumadienės ir V. Žilinskienės (1997) pateiktu. Tokį skirtumą, matyt, lėmė tai, kad čia analizuojama tik nedidelė minėto sarašo dalis.
- ⁴ Dėl u kriterijaus žr. Girdenis 1995 : 50–51. Čia u kriterijus apskaičiuotas pagal 50% kritinę ribą.
- ⁵ Tarptautiniais laikyti tie daiktavardžiai, kurie pateikiami Tarptautinių žodžių žodyne (1985).
- ⁶ Tokius pat kirčiuočių santykius gautume, jeigu neatmestume rastų homografų: 3 a.p. : 4 a.p. : 2 a.p. : 1 a.p. = 1 (12,9%) : 1 (15,5%) : 2 (31,4%) : 3 (40,1%).
- ⁷ Lentelėje pateikti statistiniai duomenys apskaičiuoti naudojantis A. Girdenio sukurta programa „STUDENT“. Programa sudaryta pagal eksperimentinėje fonetikoje (pvz., Pakerys 1982 : 35) gerai žinomas formules.
- ⁸ Kad būtų vaizdžiau ir labiau išryškėtų kirčiavimo kitimų zonos, braižant šį grafiką, atmesiti pirmojo dažniausiai vartojamų žodžių tūkstančio duomenys: 1 kirčiuotės – 2 718 287 pavartojimo atvejai, 2 kirčiuotės – 1 927 660, 3 kirčiuotės – 1 141 608, 4 kirčiuotės – 1 477 581.

LITERATŪRA

- Atgalinis dabartinės lietuvių kalbos žodynas* / Sudarė V. Žilinskienė. Vilnius: Matematikos ir informatikos institutas, 1995.
- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* / Sudarė S. Keinys ir kt. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Girdenis A. 1995. *Teoriniai fonologijos pagrindai*. Vilnius: Petro ofsetas.
- Grumadienė L., Žilinskienė V. 1997. *Dažninis dabartinės rašomosios lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius.
- Kuzavinis K., Savukynas B. 1994. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Lietuvių pavardžių žodynas* / Sudarė A. Vanašas, V. Maciejauskienė, M. Razmukaitė. Vilnius: Mokslas, 1985–1989.
- Pakerys A. 1982. *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslas.
- Scott M. 1996. *WordSmith Tools Manual*. Oxford University Press.
- Stundžia B. 1984. *Lietuvių kalbos dviskiemenių daiktavardžių kirčiavimo variantai*. Kalbotyra, t. 35 (1), 86–92.
- Tarptautinių žodžių žodynas* / Ats. red. V. Kvietkauskas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.
- Vietovardžių kirčiavimo žodynas* / Sudarė M. Razmukaitė, V. Vitkauskas. Vilnius: Kultūra, 1994.
- Žilinskienė V. 1985. „Lietuvių publicistikos daiktavardžių ir būdvardžių kirčiavimas“. *Kalbotyra*, t. 36 (1), 83–90.

Gauta 2000 11 29
Parengta 2000 12 06

Asta KAZLAUSKIENĖ

THE FREQUENCY OF NOUN ACCENTUATION PARADIGMS

Abstract

The article deals with the relationship between the existing four noun accent paradigms and their frequency of occurrence in a variety of texts. Specifically, the main line of investigation was to analyse the frequency of occurrence of the paradigms with respect to the number of syllables in a noun. The corpus of data for the analysis was devised at the Centre of Computational Linguistics at Vytautas Magnus University. It consists of twenty thou-

sand nouns which, according to frequency dictionaries, are highest on the frequency lists.

The results of the analysis demonstrate that the most frequent paradigms are ranked in this order: nouns of the 1st paradigm make up 43.2%, paradigm 2 nouns—37.5%, paradigm 3—9.8%, and paradigm 4 nouns constitute 9.5%. Another important generalization was made to the effect that the frequency of stem-stressed nouns is four times greater than that of end-stressed nouns.